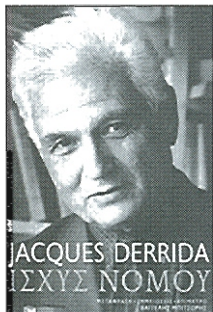

(επιμ.), *Macedonia: The Politics of Identity and Difference*, Pluto Press, Λονδίνο 2000, σ. 140-155.

- 6 Για ένα ανάλογο ελληνικό εθνογραφικό παράδειγμα βλ. Charles Keil / Angeliki Vellou-Keil, *Bright Balkan Morning: Romani Lives and the Power of Music in Greek Macedonia*, φωτογρ. Dick Blau, ηχοτοπία Steven Feld, Wesleyan University Press, Μίντλταουν 2002.
- 7 Βλ. ενδεικτικά: Dafni Tragaki (επιμ.), *Empire of Song: Europe and Nation in the Eurovision Song Contest*, Scarecrow Press, Λάνχαμ 2014.

ΤΟ ΚΕΛΕΥΣΜΑ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ / Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΩΣ ΚΕΛΕΥΣΜΑ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΚΟΛΥΡΗΣ

Για το βιβλίο:

Jacques Derrida, *Ισχύς νόμου: το «Μυστικό θεμέλιο της αυθεντίας»*, μτφρ.-σημ.-επιμ. Βαγγέλης Μπιτσώρης, Πατάκης, Αθήνα 2015, 294 σ.

Το *Ισχύς νόμου* απαρτίζεται από δύο κείμενα διαλέξεων του Ζακ Ντερριντά (Jacques Derrida, 1930-2004). Το πρώτο, το οποίο φέρει τον τίτλο «Περί του δικαίωματος στη δικαιοσύνη / Από το δίκαιο στη δικαιοσύνη», εκφωνήθηκε τον Οκτώβριο του 2009 στο Cardozo Law School της Νέας Υόρκης, στο συνέδριο «Deconstruction and the Possibility of Justice». Το δεύτερο κείμενο, το «Προωνύμιο του Μπένγιαμιν», το οποίο εστιάζει στο άρθρο του Βάλτερ Μπένγιαμιν (Walter Benjamin, 1892-1940) *Για μια κριτική της βίας*¹ (*Zur Kritik der Gewalt*, 1921), αρχικά διανεμήθηκε στο ίδιο συνέδριο, ενώ δόθηκε ως διάλεξη το επόμενο έτος, στις 26 Απριλίου 1990, στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας, στο πλαίσιο του συνεδρίου με τίτλο «Nazism and the "Final Solution"». Όπως ορθά παρατηρεί στο κατατοπιστικό υπόμνημά του ο μεταφραστής του βιβλίου Βαγγέλης Μπιτσώρης, τον συνδυαστικό κρίκο των δύο κειμένων αποτελεί η σχέση μεταξύ δικαιοσύνης και δικαίου. Ενώ, όμως, ο Μπένγιαμιν υπερασπίζεται την κατά-

λυση του δικαίου στο όνομα της δικαιοσύνης, ο Ντερριντά υπερασπίζεται όχι την κατάλυση του αλλά την ατελεύτητη βελτιωσιμότητά του μέσω της αποδόμησής του από τη διαρκώς ελευσόμενη, μη αποδομήσιμη δικαιοσύνη. Πριν προχωρήσουμε, όμως, θα αποτελούσε μεγάλη παράλειψη εάν δεν αναφερόμασταν στην εξαιρετική μετάφραση του Μπιτσώρη, ενός ανθρώπου που γνωρίζει το έργο του Ντερριντά όσο λίγοι, τις εκτεταμένες σημειώσεις του, αλλά και το λεξιλόγιο που έχει προστεθεί στο τέλος του βιβλίου. Αποτελεί πραγματικά μεγάλη τύχη που αρκετά βιβλία του Ντερριντά ευτύχησαν να μεταφραστούν στα ελληνικά από τον Μπιτσώρη, είναι δε κρίμα που τα μεταφραστικά του «δώρα» γίνονται όλο και πιο σπάνια.

Η διάλεξη «Περί του δικαίωματος στη δικαιοσύνη / Από το δίκαιο στη δικαιοσύνη»² σηματοδότησε την αφητηρία μιας περισσότερο ρητής ενασχόλησης του Ντερριντά με ηθικά και πολιτικά ζητήματα. Μέχρι τότε, η κυριότερη ίσως κριτική που απευθυνόταν στην αποδόμηση ήταν ότι αποτελούσε μορφή ενός βόναυσου μηδενιστικού κειμενικού ελεύθερου παιχνιδιού, το οποίο απειλούσε να υποσκάψει ονεπανόρθωτα τον ορθολογισμό, τη γνώση, την ηθική, τα δυτικά αξιολογικά συστήματα, συμπεριλαμβανομένων και των δημοκρατικών αξιών εν γένει. Στο συγκεκριμένο κείμενο, ο Ντερριντά προβαίνει σε έναν διαχωρισμό ανάμεσα στη δικαιοσύνη και το δίκαιο ή τον νόμο. Οι νόμοι (για παράδειγμα, οι νόμοι ενός κράτους) είναι ιστορικά θεσμοθετημένοι, δηλαδή αποτελούν ιστορικές κατασκευές που ως τέτοιες υπόκεινται σε αλλαγή, βελτίωση ή κατάργηση. Με άλλα λόγια, οι νόμοι είναι αποδομήσιμοι. Όχι όμως η δικαιοσύνη. Διότι η δικαιοσύνη είναι αυτή που αποδομεί τον νόμο ή δυνάμει της οποίας ο νόμος μπορεί να αποδομηθεί. Όταν ζητάμε την κατάργηση ενός νόμου επειδή τον θεωρούμε άδικο, αυτό το κάνουμε στο όνομα της δικαιοσύνης. Μιας δικαιοσύνης που, όμως, είναι εσαεί υπό έλευση, διότι, ενάντια σε διάφορες πολιτικές θεολογίες, δεν μπορεί ποτέ να συμπέσει με τους εκάστοτε νόμους. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ντερριντά στο «The Villanova Roundtable: A Conversation with Jacques Derrida» (1994): «Η δικαιοσύνη είναι αυτό που μας δίνει την ώθηση, την ενόρμηση ή την κίνηση για να βελτιώσουμε τον νόμο, δηλαδή να αποδομήσουμε τον νόμο. Χωρίς μια έκκληση για δικαιοσύνη δεν θα είχαμε κανένα ενδιαφέρον να αποδομήσουμε τον νόμο. [...] Όρος δυνατότητας της αποδόμησης είναι η έκκληση για δικαιοσύνη. Η δικαιοσύνη δεν είναι αναγώγιμη στον νόμο, σε ένα δεδομένο σύστημα νομικών δομών. Αυτό σημαίνει ότι η δικαιοσύνη είναι πάντα άνιση προς τον εαυτό της. Δεν συμπύπτει με τον εαυτό της».³

Η διάζευξη που ο Ντερριντά εγκαθιστά μεταξύ δικαίου ή νόμου και δικαιοσύνης αποτελεί επίσης όρο δυνατότητας της «πολιτικής ανυποταξίας». Όπως υπογραμμίζει στο *Μαθαίνοντας να ζεις εν τέλει*, η πολιτική ανυποταξία που επικαλείται δεν αποτελεί «περιφρόνηση του Νόμου άλλα ανυποταξία σε μια νομοθετική διάταξη εν ονόματι ένας καλύτερου νόμου ελευσόμενου ή ήδη εγγεγραμμένου μέσα στο πνεύμα ή το γράμμα του Συντάγματος».⁴ Στο *Απρούπόθετο ή κυριαρχία: το πανεπιστήμιο στα σύνορα της Ευρώπης* ο Ντερριντά καθιστά περισσότερο έκδηλη τη σχέση μεταξύ *πολιτικής ανυποταξίας* και δικαιοσύνης. Όπως ισχυρίζεται, διαμέσου της *πολιτικής ανυποταξίας* «καμφισβητεί κανείς τη θετική νομιμότητα του κράτους-έθνους εν ονόματι μιας πιο επείγουσας ή πιο επιτακτικής δικαιοσύνης».⁵

Αναφορικά με τη δικαιοσύνη, θα διακινδυνεύαμε να πούμε ότι αυτό που είναι μη αποδομήσιμο δεν είναι ο εκάστοτε τρόπος με τον οποίο ορίζεται η δικαιοσύνη. Κάθε ορισμός της δικαιοσύνης που θα είχε τη μορφή «Δικαιοσύνη είναι...» υπόκειται σε αποδόμηση. Αντίθετα, αυτό που είναι μη αποδομήσιμο είναι

Ο Γεράσιμος Κακολύρης διδάσκει σύγχρονη ηπειρωτική φιλοσοφία στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

η έκκληση, το κέλευσμα που μας ζητά να πράττουμε δίκαια ή να νομοθετούμε δίκαια. Η δικαιοσύνη είναι αυτό που μας *καλεί* να παράγουμε δίκαιους νόμους ή να πράττουμε δίκαια. Η Τζιοβάννα Μπορραντόρι (Giovanna Borradori) αναφέρεται σε μια «άσβηστη αξίωση» («inexhaustible demand») που η δικαιοσύνη θέτει πάνω στον νόμο⁶ μια «άσβηστη αξίωση» ανεξαρτήτως κάθε περιεχομένου που αυτή μπορεί να λάβει (και οφείλει να λάβει) σε μια συγκεκριμένη περίπτωση.

Συνεπώς, το κέλευσμα της δικαιοσύνης δεν ταυτίζεται με «οποιοδήποτε κληρονομημένο καθορισμό της δικαιοσύνης». Τουναντίον, οποιοσδήποτε τέτοιος καθορισμός δεν μπορεί παρά να τίθεται υπό αμφισβήτηση στο όνομα της «αξίωσης για άπειρη δικαιοσύνη» (σ. 52). Αυτή η «άσβηστη αξίωση» είναι που μας οδηγεί να διερωτόμαστε διαρκώς «ως προς την προέλευση, τα θεμέλια και τα όρια του εννοιακού μας μηχανισμού—θεωρητικού ή κανονιστικού— γύρω από τη δικαιοσύνη» (σ. 53). Ως εκ τούτου, δεν μπορεί «να μιλήσει κανείς *ευθέως* για τη δικαιοσύνη, να θεματοποιήσει ή να αντικειμενοποιήσει τη δικαιοσύνη», να αναγάγει τη δικαιοσύνη σε έναν ορισμένο καθορισμό, χωρίς να «προδώσει» τη μη αναγώγιμη, ατελείωτη «αξίωση για άπειρη δικαιοσύνη» (σ. 29). Η δικαιοσύνη δεν μπορεί να θεωρηθεί ποτέ ως κάτι τελειωμένο, κάτι που έχει επιτευχθεί ή που βρίσκεται καθ' οδόν της επίτευξής του. Αντίθετα, η δικαιοσύνη υπόκειται διαρκώς σε διαφορά και αναβολή (*différance*).

Ας πάρουμε για παράδειγμα τους νόμους Τζιμ Κρόου (Jim Crow). Οι νόμοι του Τζιμ Κρόου ήταν μια σειρά ρατσιστικών νόμων που είχαν ισχύ στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής από το 1876 έως το 1965. Αυτοί οι νόμοι, εφαρμόζοντας το δόγμα «Ίσοι αλλά ξεχωριστά», προέβλεπαν φυλετικούς διαχωρισμούς μεταξύ λευκών και μαύρων σε όλες τις δραστηριότητες της καθημερινής τους ζωής. Στην ουσία επρόκειτο για μια άκρας ρατσιστική σειρά νόμων. Μερικά παραδείγματα των νόμων του Τζιμ Κρόου ήταν ο διαχωρισμός των δημόσιων σχολείων, δημόσιων χώρων και των δημόσιων μεταφορών, καθώς και ο διαχωρισμός των χώρων ανάπαυσης, και εστιατορίων για λευκούς και μαύρους. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, βλέπουμε να βρίσκεται σε ισχύ μια σειρά «άδικων» νόμων, «άδικων» επειδή στη βάση του χρώματός τους αυτοί οι νόμοι απέκλειαν τους Αφροαμερικανούς από συγκεκριμένους χώρους. Δηλαδή θέσπιζαν την ανισότητα μεταξύ των λευκών και των μαύρων. Στο *όνομα της δικαιοσύνης*, οι Αφροαμερικανοί εξεγέρθηκαν εναντίων αυτών των νόμων.

Δεδομένου, όμως, ότι οποιοδήποτε περιεχόμενο δίνεται στη δικαιοσύνη υπόκειται σε αποδόμηση υπό το αίτημα για περισσότερη δικαιοσύνη, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι για τον Ντερριντά η έννοια της δικαιοσύνης είναι ένα «κενό σημαίνον» (empty signifier), θέση που θα τον έφερνε κοντά στα όσα υποστηρίζει ο πολιτικός θεωρητικός Ερνέστο Λακλάου (Ernesto Laclau) περί δικαιοσύνης; «Η έννοια της δικαιοσύνης είναι η κλασική έννοια του κενού σημαίνοντος, διότι ο καθορισμός του περιεχομένου της έννοιας “δικαιοσύνη” σε μια κοινωνία παραμένει ακόμη ανοικτός σε μια ατέρμονη αντιπαράθεση απόψεων. Η ιδέα της δικαιοσύνης, λοιπόν, δεν έχει ξεκάθαρο περιεχόμενο. Ωστόσο, αν θέλουμε οπωσδήποτε να την ορίσουμε, τότε πρέπει να το κάνουμε κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες. Για παράδειγμα, μπορεί κανείς να φανταστεί μια αντιπαράθεση μεταξύ ενός φασίστα και ενός σοσιαλιστή γύρω από το ερώτημα “τι είναι μια δίκαιη κοινωνία”. Και οι δύο θα αποδίδουν στη δικαιοσύνη διάφορα πιθανά νοήματα, αλλά σίγουρα δεν θα καταλήξουν σε έναν κοινό ορισμό. Η προσπάθεια εννοιολόγησης της δικαιοσύνης τελικά ισούται με την απόπειρο διεξαγωγής μιας λεκτικής αντιπαράθεσης ανάμεσα σε έναν φασίστα και έναν σοσιαλιστή».⁷

Αυτό που φαίνεται να ισχυρίζεται ο Λακλάου είναι ότι ο καθένας μπορεί να επικαλείται τη δικαιοσύνη, δίνοντάς της το δικό του νόημα. Ως αποτέλεσμα εγείρεται το ακόλουθο ερώτημα: θα μπορούσε ένας έλληνας εθνικιστής εργοδότης να προσλαμβάνει μόνο έλληνες εργαζόμενους, παραβλέποντας ίσως τους εθνικούς και διεθνείς νόμους, προβαίνοντας έτσι συνειδητά σε μια πράξη πολιτικής ανυπακοής, επικαλούμενος «δικαιοσύνη για τους Έλληνες που χάνουν τις δουλειές τους ένεκα της έλευσης των ξένων»; Θα αποτελούσε μια τέτοια πράξη αμφισβήτηση της «θετικής νομιμότητας του κράτους-έθνους εν ονόματι μιας πιο επείγουσας ή πιο επιτακτικής δικαιοσύνης»; Θα τολμούσαμε να πούμε ότι, για τον Ντερριντά, η δικαιοσύνη προϋποθέτει τη συμπερίληψη και όχι τον αποκλεισμό του άλλου. Η άρνηση ή η έμπρακτη αμφισβήτηση ενός νόμου αναλαμβάνεται στο όνομα της δικαιοσύνης για εκείνους που ο συγκεκριμένος νόμος αποκλείει. Οι νόμοι Τζιμ Κρόου ήταν «άδικοι», επειδή απέκλειαν τους Αφροαμερικανούς από συγκεκριμένους χώρους στη βάση του χρώματός τους. Αν, όπως ισχυρίζεται ο Ντερριντά, «η αποδόμηση είναι η δικαιοσύνη» (σ. 41), αυτό συμβαίνει επειδή η αποδόμηση (ως *αποκατασκευή ή αποσυναρμολόγηση*) αποβλέπει να δώσει φωνή στο(ν) Άλλο, δηλαδή αυτό(ν) που έχει απωθηθεί ή αποκλειστεί κατά τη διαδικασία δόμησης (νόμων, επιχειρημάτων, αντιθετικών ιεραρχικών δίπολων, πολιτικών, κ.λπ.). Για τον Ντερριντά, δικαιοσύνη σημαίνει δικαιοσύνη για το(ν) άλλο, όχι όμως απλώς τον άλλον ως μια γενική κατηγορία, αλλά τον άλλο ως συγκεκριμένη ενικότητα. Διότι ένας παράγοντας που καθιστά εν γένει το δίκαιο ή τον νόμο άδικο, ανεξαρτήτως περιεχομένου, είναι ο αποκλεισμός, λόγω της γενικότητάς του, της ενικότητας του άλλου. Κατά συνέπεια, στο υποθετικό παράδειγμα που αναφέρθηκε παραπάνω, ο παράνομος αποκλεισμός από την εργασία εκείνου που δεν είναι Έλληνας, δεν μπορεί να γίνεται στο όνομα της δικαιοσύνης, αλλά αποτελεί κατάφορη καταπάτησή της, εφόσον αντί να συμπεριλαμβάνει τον άλλο, τον αποκλείει.⁸

Αν όμως, σύμφωνα με τον Ντερριντά, δεν μπορούμε να πούμε σε τι συνίσταται η δικαιοσύνη, να την ορίσουμε χωρίς να την προδώσουμε, ίσως όμως θα μπορούσαμε να μιλήσουμε έμμεσα για αυτήν, εάν αναρωτιόμασταν, πράγμα που κάνει ο ίδιος, για «αυτό που είναι ανάγκη να μην παραλείψουμε όταν θέλουμε τη δικαιοσύνη, όταν θέλουμε να είμαστε δίκαιοι» (σ. 45). Δηλαδή, εάν αναρωτιόμασταν από ποιες «απορίες» οφείλει να «διέλθει» κανείς όταν αποζητά τη δικαιοσύνη, όταν θέλει να είναι δίκαιος. Συνεπώς, αν δεν μπορούμε να μιλήσουμε ευθέως για τη δικαιοσύνη, μπορούμε να μιλήσουμε για τις «απαιτήσεις» της δικαιοσύνης. Ο Ντερριντά δεν μιλά για αυτό που είναι η δικαιοσύνη αλλά για αυτό που η δικαιοσύνη «απαιτεί».

1η απορία: Η εποχή ή η αναστολή του νόμου. Μια πρώτη απορία, ένα πρώτο παράδοξο που ανακύπτει από την επιθυμία κάποιου να είναι δίκαιος, αφορά την ανεπίλυτη σύγκρουση μεταξύ της δικαιοσύνης ως δικαίου που «μοιάζει πάντοτε να προϋποθέτει τη γενικότητα ενός κανόνα, ενός γνώμονα ή μιας καθολικής προσταγής» (σ. 46), και της δικαιοσύνης που μας καλεί να διαφυλάξουμε την ενικότητα του άλλου, την ιδιαιτερότητα της περιπτώσεώς του. Μια από τις βασικότερες αρχές του δικαίου είναι η αρχή της ίσης μεταχείρισης: «Ο νόμος πρέπει να εφαρμόζεται το ίδιο για όλους». Έτσι, για παράδειγμα, θεωρούμε καταπάτηση κάθε έννοιας δικαίου την εξαίρεση των φυλακισμένων του Γκουαντανάμο, οι οποίοι βρίσκονται σε αμερικανικό έδαφος, από την προστασία που παρέχουν οι αμερικανικοί νόμοι. Παρ' όλα αυτά, γινόμαστε άδικοι όταν εφαρμόζουμε τον νόμο χωρίς να λαμβάνουμε υπόψη μας την ιδιαίτερη κατάσταση ενός ατόμου, η οποία απαιτεί μια ειδική αντιμετώπιση. Ο Ντερριντά θέτει

τη συγκεκριμένη δυσκολία ως εξής: «Πώς να συμφιλώσεις την πράξη δικαιοσύνης που οφείλει πάντοτε να αφορά μια ενικότητα, άτομα, ομάδες, αναντικατάστατες υπάρξεις, τον άλλο ή μένα ως τον άλλο, σε μία μοναδική κατάσταση με τον κανόνα, τον γνώμονα, την αξία ή την προσταγή για δικαιοσύνη που έχουν αναγκαστικά μια γενική μορφή, ακόμη και αν αυτή η γενικότητα προδιαγράφει-επιτάσσει κάθε φορά μια ενική εφαρμογή;» (σ. 46).

Η δυσκολία με την οποία βρίσκεται αντιμέτωπος, για παράδειγμα, ένας ή μία δικαστής είναι ότι οφείλει να εφαρμόζει τον νόμο, ο οποίος, όμως, αδυνατεί να λάβει υπόψη του τη μοναδικότητα της κάθε περίπτωσης. Αν απλώς εφαρμόζει τον νόμο θα είναι νόμιμος/-η, αλλά όχι δίκαιος/-η. Αυτό είναι το αδιέξοδο (η απορία) με την οποία οφείλει να παλεύει η κάθε μας απόφαση προκειμένου να διαπράξει τη μικρότερη δυνατή αδικία απέναντι στον άλλο: «Το δίκαιο δεν είναι η δικαιοσύνη. Το δίκαιο είναι το στοιχείο του υπολογισμού, και είναι σωστό-δίκαιο που υπάρχει δίκαιο, αλλά η δικαιοσύνη είναι ανυπολόγιστη, απαιτεί να υπολογίζουμε με το ανυπολόγιστο· και οι απορητικές εμπειρίες, εξίσου απίθανες και αναγκαίες, είναι εμπειρίες της δικαιοσύνης, δηλαδή εκείνων των στιγμών, όπου η απόφαση ανάμεσα στο σωστό-δίκαιο και στο μη σωστό-δίκαιο ουδέποτε διασφαλίζεται από έναν κανόνα» (σ. 45).

Συνεπώς, η πρώτη ανεπίλυτη απορία αφορά το γεγονός ότι για να είναι δίκαιη η κρίση, για παράδειγμα, ενός ή μιας δικαστή, αφενός, «οφείλει να συμμορφώνεται με έναν προϋπάρχοντα νόμο». Ο/η δικαστής που επιθυμεί να πράξει ή να κρίνει δίκαια οφείλει να εφαρμόσει έναν προϋπάρχοντα κανόνα δικαίου, να υπολογίσει, να προγραμματίσει την κρίση του/της βάσει αυτού του κανόνα. Ο/η δικαστής δεν είναι ελεύθερος/-η να αυτοσχεδιάσει και να αφήσει παράμερα τον νόμο. Η μη συμμόρφωση του/της δικαστή με τον νόμο, η ηθελμημένη ή αθέλτη αδιαφορία του/της για τον νόμο, μπορεί να παράγει σοβαρές αδικίες. Αφετέρου, όμως, οφείλει να προβαίνει σε μια ενεργητική ερμηνεία του νόμου, ως εάν ο νόμος έπρεπε να εφευρισκείται, να επανεγκαθιδρύεται εκ νέου κάθε φορά, προκειμένου να μπορεί να ανταποκριθεί στην ιδιαιτερότητα της υπό εξέταση περίπτωσης ή κατάστασης. Ο ρόλος του/της δικαστή δεν μπορεί να περιορίζεται στη μηχανική εφαρμογή του νόμου, ως εάν ο/η δικαστής να ήταν μια υπολογιστική μηχανή. Διότι η μηχανική εφαρμογή του νόμου παράγει αδικία με το να θυσιάζει την ενικότητα της κάθε κατάστασης στη γενικότητα του νόμου.

Ως εκ τούτου, ενώ τόσο η συμμόρφωση στον νόμο όσο και η «αναστολή» του αποτελούν αναγκαία προϋπόθεση για μια δίκαιη δικαστική απόφαση, τόσο η αυστηρή τήρηση του νόμου όσο και η πλήρης συναισθησιακή απέναντι στον νόμο αποτελούν και τα δύο αδικία. Ο μόνος τρόπος με τον οποίο η δικαιοσύνη μπορεί να εισαχθεί στη διαδικασία της νομικής κρίσης, με τους όρους του Ντερριντά, είναι εάν η απόφαση του/της δικαστή όχι μόνο ακολουθεί «έναν κανόνα δικαίου ή έναν γενικό νόμο, αλλά και [...] τον επωμίζεται [...] τον επιδοκιμάζει [...] επικυρώνει την αξία του μέσω ενός ενεργήματος επανεγκαθιδρυτικής ερμηνείας, ως εάν τελικά δεν υπήρχε προηγούμενός ο νόμος, ως εάν τον επινοούσε ο ίδιος ο δικαστής σε κάθε περίπτωση» (σ. 61-62).

2η απορία: «Η στοιχειωμένη εμμονή του ανεπικριτού»: Ο Ντερριντά δανειζεται τον όρο «φρέσικα κρίση» του Στάνλεϋ Φις (Stanley Fish) για να συνοψίσει αυτή τη διαδικασία (σ. 62), η οποία απαιτεί ότι κάθε απόφαση περιλαμβάνει μια μοναδική και φρέσκια ερμηνεία, επειδή κάθε υπόθεση ή κατάσταση είναι διαφορετική, και επειδή η στιγμή της «ανεπικρισίας» ή της «μη αποφασισιμότητας» –κοινή σε όλες τις αποφάσεις που δεν αποτελούν απλώς εφαρμογές κανόνων– είναι ζωτικής σημασίας για

οποιαδήποτε κρίση προκειμένου να θεωρείται δίκαιη. Μια απόφαση προκειμένου να είναι δίκαιη πρέπει να διέλθει μέσα από εκείνη την κατάσταση «τρέλας», εντός της οποίας δεν γνωρίζουμε τι οφείλουμε να πράξουμε. Βέβαια, εδώ βλέπουμε τον Ντερριντά να απολυτοποιεί για μια ακόμη φορά τους όρους της αντίθεσης (είτε η απόφαση έρχεται σε διάσταση με κάθε γνώση, κανόνα ή υπολογισμό είτε δεν είναι «αληθινή» απόφαση) ολισθαίνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο σε μια διαζευκτική λογική που ο ίδιος έχει πράξει τα μάλλα προκειμένου να αποδομήσει.

3η απορία: Το *επείγον της δικαιοσύνης*: Ωστόσο η δικαιοσύνη, παρόλο που δεν μπορεί να παρουσιαστεί στο δίκαιο ή σε μια πράξη ως τέτοια, δηλαδή είναι «μη παρουσίασιμη/παροντικοποίησιμη», δεν περιμένει, δεν μπορεί να περιμένει ασenάως την υλοποίησή της. Δεν πρέπει να περιμένει. Ο άνθρωπος του οποίου κόβουν το ρεύμα ή οι επόμενοι πνιγμένοι πρόσφυγες ή μετανάστες στα νερά του Αιγαίου δεν μπορούν να περιμένουν. Η δικαιοσύνη για αυτούς δεν μπορεί να περιμένει. Μια δίκαιη απόφαση απαιτεί να λαμβάνεται «πάντοτε [...] αμέσως, παρακρήμα, όσο είναι δυνατόν ταχύτερα» (σ. 71). Η δικαιοσύνη αποτελεί θέμα ακραίας επιτοκτικότητας. Τώρα αμέσως και πάνω από καθετί άλλο. Δεν μπορούμε να κλωσιεργούμε την απόφαση μας εσαεί περιμένοντας να εξασφαλίσουμε πρώτα εκείνο τον άπειρο αριθμό πληροφοριών, εκείνη την «άνευ ορίων γνώση των όρων-συνθηκών, των κανόνων, ή των υποθετικών προσταγών» που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν τη λήψη μιας τέτοιας απόφασης (σ. 71). Η δικαιοσύνη δεν μπορεί να περιμένει προκειμένου να συγκεντρώσουμε όλα τα αναγκαία δεδομένα και τις πληροφορίες, κάτι που δεν είναι δυνατόν να γίνει άλλωστε ποτέ. Ο ορίζοντας της λήψης της απόφασης οφείλει να είναι περιορισμένος. Αλλά ακόμη και στην περίπτωση που μας δινόταν άπειρος χρόνος, ακόμη και στην περίπτωση που ήταν δυνατόν να εξασφαλίσουμε άπειρη γνώση προκειμένου να αποφασίσουμε, η δίκαιη απόφαση θα όφειλε να αρνηθεί οποιονδήποτε προγραμματισμό και υπολογισμό, θα απαιτούσε ένα «άλμα» στη μη γνώση, το απρογραμματίστο και το ανυπολόγιστο: «Ακόμη και αν είχε στη διάθεσή της όλα αυτά, ακόμη και αν έδινε στο εαυτό της το χρόνο, όλο το χρόνο και όλες τις γνώσεις που είναι απαραίτητες για αυτό το θέμα, ε λοιπόν η στιγμή της απόφασης, ως τέτοια, αυτό που πρέπει να είναι σωστό-δίκαιο, είναι ανάγκη να παραμένει πάντοτε μια πεπερασμένη στιγμή επείγουσας ανάγκης και επίσπευσης· όλα αυτά δεν πρέπει να είναι η συνέπεια ή το επιτέλεσμα της θεωρητικής ή ιστορικής γνώσης, του αναστοχασμού ή της περισκεψής, καθ' ότι η απόφαση χαρακτηρίζει πάντοτε τη διακοπή της δικαιοκί- ή ηθικό- ή πολιτικο-γνωστικής περισκεψής που προηγείται, και η οποία *πρέπει* να προηγείται» (σ. 71-72).

Ακόμη και αν ο χρόνος και η σύνεση, η υπομονή της γνώσης και η τέλεια γνώση των συνθηκών ήταν υποθετικά απεριόριστα, και πάλι θα ήμασταν αναγκασμένοι να ενεργήσουμε «στη νύχτα της μη γνώσης και του μη κανόνα» (σ. 72), όχι επειδή θα είχαμε εγκαταλείψει κάθε κανόνα (κάτι που θα ήταν αδικία), αλλά επειδή είμασταν αναγκασμένοι να *εφεύρουμε εκ νέου* τον κανόνα κάτω από την πίεση της παρούσας μοναδικής κατάστασης.

Όπως ελέχθη παραπάνω, η δικαιοσύνη «απαιτεί» να εκλαμβάνεται υπόψη κατά την εφαρμογή του νόμου η μοναδικότητα της κάθε περίπτωσης. Ο Αριστοτέλης ονομάζει στη *Ρητορική* αυτή την «απαίτηση» «επεικεία» (1374b). Το να εκλαμβάνεται όμως υπόψη η μοναδικότητα του άλλου, σημαίνει ότι γνωρίζουμε σε τι συνίσταται αυτή η μοναδικότητα. Τι συμβαίνει, όμως, σε εκείνες τις περιπτώσεις όπου ο άλλος παραμένει «παντελώς άλλος», άγνωστος, απρόσιτος, μυστικός; Όπως γράφει ο Ντερριντά στο *Donner la mort*, «ο καθένας μας, κάθε άλλος, κάθε

άλλος είναι απείρως άλλος στην απόλυτη, απρόσιτη, μοναχική ενικότητά του, υπερβατικός, μη πρόδηλος, μη πρωταρχικά παρών στο εγώ μου [...] Κάθε άλλος είναι παντελώς άλλος (απολύτως άλλος)». ⁹ Αν όμως ο «[κ]άθε άλλος είναι παντελώς άλλος», τότε πώς μπορεί να είναι κάποιος δίκαιος με την ετερότητα του άλλου, πώς μπορεί σε αυτή την περίπτωση να είναι δυνατή η δικαιοσύνη; Αυτό είναι ένα ζήτημα που ο Ντερριντά δεν θίγει καθόλου στο *Ισχύς νόμου*. Συνεπώς, προκειμένου να καταδείξουμε την αδυνατότητα απόδοσης δικαιοσύνης «στην απόλυτη, απρόσιτη, μοναχική ενικότητα» του άλλου, θα αναφερθούμε στην ταινία του Ηλία Γιαννακάκη «Χαρά» (Joy) (2012). Η Χαρά, 45 ετών, αρπάζει ένα μωρό από ένα μαιευτήριο χωρίς να γίνει αντιληπτή. Η αστυνομία κινητοποιείται για να την εντοπίσει, αλλά εκείνη δεν προσπαθεί να ξεφύγει, ούτε δίνει σημασία στις ειδήσεις που κατακλύζουν τις τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές εκπομπές. Περνά δύο ημέρες με το μωρό. Φαίνεται να το λατρεύει σαν να ήταν δικό της. Δείχνει αληθινή ευτυχισμένη. Κατά τη διάρκεια μιας εκδρομής τους, ένας κακοποιός που έχει ακούσει προηγουμένως τις ειδήσεις στο ραδιόφωνο την υποψιάζεται και της επιτίθεται για να της πάρει το μωρό και να το πουλήσει. Κατά την άγρια συμπλοκή που ακολουθεί η Χαρά τον σκοτώνει. Συλλαμβάνεται αλλά αρνείται να πει έστω και την παραμικρή κουβέντα, παρότι αντιμετωπίζει ποινή ισοβίων. Δεν μιλά ούτε στον δικηγόρο που διορίζει το δικαστήριο για να την υπερασπισθεί. Σε ολόκληρη την ακροαματική διαδικασία παραμένει σιωπηλή. Μιλά μόνον όταν βρίσκεται απομονωμένη στο κελί της, όταν απευθύνεται στο μωρό που είναι πλέον απόν, σχολιάζοντας με καυστικό χιούμορ τα όσα λέγονται στη δίκη. Κανείς, βέβαια, (πλην του θεατή), δεν γνωρίζει πως η απαγωγή του μωρού σχετίζεται με ένα τραυματικό συμβάν από την παιδική της ηλικία. Συνεπώς, τι θα μπορούσε να σημαίνει στη συγκεκριμένη περίπτωση η παρότρυνση του Ντερριντά ότι η δικαιοσύνη «απαιτεί» να εκλαμβάνεται υπόψη κατά την εφαρμογή του νόμου η μοναδικότητα της κάθε περίπτωσης, όταν η μοναδικότητα της συγκεκριμένης περίπτωσης συνίσταται ακριβώς στο να αποτελεί ένα εφασφράγιστο μυστικό, εντελώς απρόσιτο από κάθε άλλο «εγώ»; Η απάντηση θα ήταν: μάλλον τίποτα! Η δικαιοσύνη δεν μπορεί παρά να στέκει σιωπηλή και αδύνατη μπροστά στο μυστικό του «παντελώς άλλου». Η υπερβατικότητα του άλλου είναι ακριβώς το σημείο στο οποίο η δικαιοσύνη έρχεται αντιμέτωπη με τα όριά της.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 W. Benjamin, *Για μια κριτική της βίας*, μτφρ. Λεωνίδας Μαρσιανός, επιμ. Παναγιώτης Καλαμαράς, Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα 2011.
- 2 Για λόγους οικονομίας θα εστιάσουμε στο υπόλοιπο του κειμένου μας μόνο στην πρώτη διάλεξη του Ντερριντά, διαπράττοντας όμως κατ' αυτόν τον τρόπο αδικία απέναντι στο κείμενό του για τον Μπένγκαμιν.
- 3 «The Villanova Roundtable: A Conversation with Jacques Derrida», στο John D. Caputo (επιμ.), *Deconstruction in a Nutshell: A Conversation with Jacques Derrida*, Fordham University Press, N. Υόρκη 1997, σ. 16-17.
- 4 J. Derrida, *Μαθαίνοντας να ζεις εν τέλει (συνέντευξη με τον Jean Birnbaum)*, μτφρ. Β. Μπιτσώρης, Άγρα, Αθήνα 2006, σ. 48-49.
- 5 J. Derrida, «Απρούπόθετο ή κυριαρχία. Το πανεπιστήμιο στα σύνορα της Ευρώπης», στο του ίδιου, *Inconditionnalité ou souveraineté. L'Université aux frontières de l'Europe / Απρούπόθετο ή κυριαρχία. Το πανεπιστήμιο στα σύνορα της Ευ-*

ρώπης (δίγλωσση έκδοση), μτφρ. Βαγγέλης Μπιτσώρης, Πατάκης, Αθήνα 2002, σ. 29.

- 6 G. Borradori, «La déconstruction du concept de terrorisme selon Derrida», στο J. Derrida / J. Habermas, *Le «concept» du 11 Septembre. Dialogues à New York (octobre-décembre 2001) avec Giovanna Borradori, Galilée*, Παρίσι 2004, σ. 234 [στα αγγλικά: «Deconstructing Terrorism: Derrida», στο της ίδιας (επιμ.), *Philosophy in a Time of Terror: Dialogues with Jürgen Habermas and Jacques Derrida*, The University of Chicago Press, Σικάγο-Λονδίνο 2003, σ. 164].
- 7 «Ernesto Laclau: Ο υπερασπιστής της ενδεχομενικότητας» (συνέντευξη στην Αθηνά Αυγητίδου και την Ελένη Κούκου), *Intellectum* 5 (Δεκ. 2008), σ. 92-93.
- 8 Ο Κωνσταντίνος Πρώμος συζητά μια παρεμφερή κριτική από τον W. T. Jones, για τον οποίο ο Derrida παλινδρομεί μεταξύ του «όλα ή τίποτα» (Κ. Πρώμος, «Το μυστικό και η ευθύνη. Ο Jacques Derrida ως αναγνώστης του Søren Kierkegaard», στο Ευαγγέλια Μαραγγιανού (επιμ.), *Φιλοσοφίας αγώνισμα. Μελέτες προς τιμήν του Καθηγητού Κωνσταντίνου Βουδούρη*, Ιωνία, Αθήνα 2004, σ. 505, 513-514).
- 9 J. Derrida, *Donner la mort*, Galilée, Παρίσι 1999, σ. 110 [στα αγγλικά: *The Gift of Death*, μτφρ. David Wills, The University of Chicago Press, Σικάγο-Λονδίνο 1996, σ. 78].

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Για το βιβλίο:

Θανάσης Γκιούρας, *Ελευθερία και ιστορία: με βασική αναφορά στις θέσεις Για την έννοια της ιστορίας του Walter Benjamin*, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2012, 475 σ.

Οι περιπέτειες του ορθού λόγου στον 19ο και 20ό αιώνα τείνουν συχνά να συσκοτίσουν και να εξαλείψουν από τη συλλογική μνήμη ότι το πρωταρχικό αίτημα του διαφωτισμού και των νεότερων χρόνων ήταν η χειραφέτηση του λόγου από τις θεολογικές και κάθε είδους δεισιδαίμονες επιρροές, αίτημα που εκκινούσε από την οντολογική και ηθική ανατίμηση του ανθρώπου και συ-

Ο Γιώργος Στασινόπουλος διδάσκει οικονομική πολιτική στο Πάnevιο Πανεπιστήμιο.

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΤΖΙΧΑΝΤ ΣΤΟ ΠΑΡΙΣΙ_
Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ_
ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ_